

Lezing:

Deuteronomium 4, 5-10

Zoals de HEER, mijn God, mij heeft opgedragen, leer ik u wetten en regels waarnaar u moet handelen in het land dat u in bezit zult nemen. Leef ze strikt na, dan toont u wijsheid en inzicht. Alle volken die dat zien en van deze wetten horen, zullen zeggen: 'Wat is dat grote volk wijs en verstandig!' Want welk volk, hoe groot ook, heeft goden zo dichtbij als wij de HEER, onze God, telkens als wij hem om hulp roepen? En welk volk, hoe groot ook, heeft wetten en regels zo rechtvaardig als het onderricht dat ik u nu geef? Wees gewaarschuwd en neem u zorgvuldig in acht, zodat u nooit vergeet wat u met eigen ogen hebt gezien, maar de herinnering daaraan levendig houdt en alles aan uw kinderen en kleinkinderen doorvertelt.

Vertel ze hoe u bij de Horeb voor de HEER, uw God, verscheen, nadat hij tegen mij had gezegd: 'Roep het volk bijeen, dan maak ik hun mijn geboden bekend. Dan leren ze ontzag voor mij te hebben zolang ze leven, en brengen ze dat ook hun kinderen bij.'

Deuteronomium 25, 17-19

Vergeet niet wat de Amalekieten u hebben aangedaan tijdens uw tocht uit Egypte. Toen u uitgehongerd en uitgeput was hebben ze gewetenloos, zonder enig ontzag voor God, de achterhoede overvallen, waar de zwaksten zich bevonden. Vergeet het niet! En wanneer straks de HEER, uw God, u vrede heeft gegeven in het land dat u als grondgebied van hem krijgt, door u te verlossen van de vijanden die u omringen, zorg er dan voor dat niets op aarde nog aan het volk van Amalek herinnert.

Matteüs 6, 12-13

Vergeef ons onze schulden, zoals ook wij hebben vergeven wie ons iets schuldig was. En breng ons niet in beproeving, maar red ons uit de greep van het kwaad.

Lucas 23, 32-43

Samen met Jezus werden nog twee anderen, beiden misdadigers, weggeleid om terechtgesteld te worden. Aangekomen bij de plek die de Schedelplaats heet, werd hij gekruisigd, samen met de twee misdadigers, de een rechts van hem, de ander links. Jezus zei: 'Vader, vergeef hun, want ze weten niet wat ze doen.' De soldaten verdeelden zijn kleren onder elkaar door erom te dobbelen. Het volk stond toe te kijken. De leiders hoonden hem en zeiden: 'Anderen heeft hij gered; laat hij nu zichzelf redden als hij de messias van God is, zijn uitverkorene!' Ook de soldaten dreven de spot met hem, ze gingen voor hem staan en boden hem zure wijn aan, terwijl ze zeiden: 'Als je de koning van de Joden bent, red jezelf dan!' Boven hem was een opschrift aangebracht: 'Dit is de koning van de Joden'. Een van de gekruisigde misdadigers zei spottend tegen hem: 'Jij bent toch de messias? Red jezelf dan en ons erbij!' Maar de ander wees hem terecht met de woorden: 'Heb jij dan zelfs geen ontzag voor God nu je dezelfde straf ondergaat? Wij hebben onze straf verdiend en worden beloond naar onze daden. Maar die man heeft niets onwettigs gedaan.' En hij zei: 'Jezus, denk aan mij wanneer u in uw koninkrijk komt.' Jezus antwoordde: 'Ik verzeker je: nog vandaag zul je met mij in het paradijs zijn.'

Johannes 8, 1-11

Jezus ging naar de Olijfberg, en vroeg in de morgen was hij weer in de tempel. Het hele volk kwam naar hem toe, hij ging zitten en gaf hun onderricht. Toen brachten de schriftgeleerden en de farizeeën een vrouw bij hem die op overspel betrappt was. Ze zetten haar in het midden en zeiden tegen Jezus: 'Meester, deze vrouw is op heterdaad betrappt toen ze overspel pleegde. Mozes draagt

ons in de wet op zulke vrouwen te stenigen. Wat vindt u daarvan?' Dit zeiden ze om hem op de proef te stellen, om te zien of ze hem konden aanklagen. Jezus bukte zich en schreef met zijn vinger op de grond. Toen ze bleven aandringen, richtte hij zich op en zei: 'Wie van jullie zonder zonde is, laat die als eerste een steen naar haar werpen.' Hij bukte zich weer en schreef op de grond. Toen ze dat hoorden gingen ze weg, een voor een, de oudsten het eerst, en ze lieten hem alleen, met de vrouw die in het midden stond. Jezus richtte zich op en vroeg haar: 'Waar zijn ze? Heeft niemand u veroordeeld?' 'Niemand, heer,' zei ze. 'Ik veroordeel u ook niet,' zei Jezus. 'Ga naar huis, en zondig vanaf nu niet meer.'

Overweging

Waar conflicten als ongemakkelijk worden ervaren en er een belang is, dat mensen weer snel met elkaar verder gaan, zoals in bijvoorbeeld werksituaties, daar wordt vergeven gemakkelijk gelijkgesteld aan vergeten. Er is de verleiding om goed te praten, te bagatelliseren of te ontkennen. Dat vergeven iets heel anders is en dat daarvoor heel wat komt kijken daar kom ik straks op terug.

Eerst het woord vergeten. De openingstekst luidde:

'Vergeten is ballingschap, herinneren is verlossing.' Het is een bekend gezegde van de Pools-Joodse mysticus en stichter van het chassidische jodendom Baäl Sjem Tov, Meester van de Goede Naam. De verhouding tussen gedenken en toekomst kan niet kernachtiger worden verwoord. Zonder geschiedenis geen toekomst. Wie zich niet de geschiedenis herinnert, is gedoemd haar te herhalen, wordt weer slaaf in Egypte of balling in Babel. Wie zich er wel in verdiept kan de fouten uit het verleden helpen vermijden. Sterker nog: herinnering is verlossing.

Met dat herinneren zitten we midden in het bijbelse taalveld. In de Thora horen we veelvuldig de oproep om bepaalde gebeurtenissen niet te vergeten. Zo moeten de matses, het tranenbrood met Pesach het volk Israël herinneren aan de bevrijding uit de Egyptische slavernij. Daarmee wordt ingeprent, dat de Eeuwige een Bevrijder-god is. Vrijheid is dan ook een van de kernwaarden in de joodse traditie. Zo vraagt Jezus – in zijn naam klinkt diezelfde bevrijding - bij zijn laatste viering van het Pesachmaal zijn leerlingen voortaan ook hem te gedenken, te herinneren. 'Doe dit tot mijn gedachtenis'. Wat we ook op deze plek van week tot week doen als we brood en wijn delen. Ook de sjabbat moet niet worden vergeten: gedenk de sjabbat. Die herinnering aan een inzet uit het verleden kan...kan ook vandaag en in de toekomst leiden tot een kritische houding tegenover arbeid en economie.

Nog een voorbeeld uit de Thora: vergeet niet wat de Amalekieten jullie hebben aangedaan tijdens jullie tocht door de woestijn. In wat we hoorden is de reden van dat 'vooral niet vergeten', de laffe en gewetenloze houding van Amalek tegenover de meest kwetsbaren. Dat verhaal moet als diagnose dienen voor het oordeel over de houding van mensen en volkeren tegenover elkaar. Echter: resultaten uit het verleden bieden nog geen garantie voor de toekomst. Daarom moet het niet vergeten, de herinnering, op twee manieren worden vormgegeven: 1) door verhalen te vertellen en 2) door rituelen, die, wat herinnerd moet worden, centraal stellen. Het is precies de functie van de liturgie. Of dat nu thuis gebeurt of in de kerk of synagoge. In de liturgie wordt een brug geslagen van het verleden naar het heden met het oog op de toekomst. Het is van belang dat wat herinnerd moet worden, wordt overgedragen van generatie op generatie. Dat is precies ook wat gebeurt bij de viering van Pesach, van Poeriem en Loofhuttenfeest. Kinderen worden betrokken. Er zijn vaste rituelen, die leiden tot het stellen van vragen, er worden verhalen verteld, er is dialoog.

Het menselijk herinneren is niet vanzelfsprekend. Het moet steeds worden geactiveerd omdat het zo verweven is met onze persoonlijke aard, wie we zijn. 'Och, helemaal vergeten!' Wie heeft zich daar zelf nooit op betrappt? Een bijbels voorbeeld: Jozef zit in de gevangenis in Egypte. Hij legt de dromen uit van twee van zijn medegevangenen, de schenker en de bakker aan het hof van de farao. De uitleg wordt werkelijkheid. De bakker krijgt de doodstraf en de schenker wordt hersteld in zijn ambt:

sommelier aan het hof van de farao. Jozef vraagt de schenker hem niet te vergeten en hem en zijn lot bij de Farao onder de aandacht te brengen. Maar de schenker vergeet hem. Uit het oog, uit het hart.

Vergeten heeft in het Eerste Testament een negatieve klank. Het wordt verbonden met arrogantie, ontrouw, afgodendienst, hedonisme, een fout moreel kompas. Toch wordt 'vergeten' soms ook positief gewaardeerd. De tekst die Irene las over Amalek is opmerkelijk.

Tot twee keer toe wordt Israël opgeroepen Amalek niet te vergeten. Maar gaat de tekst verder: als je eenmaal vrede en verlossing hebt bereikt op de plek die de Eeuwige voor je heeft bestemd, zorg er dan voor dat niets op aarde nog aan het volk Amalek herinnert. Om voluit te kunnen leven, moet men de pijn en het verdriet achter zich kunnen laten, vergeten wat je is aangedaan. De oproep om de haat tegen het gedrag van Amalek levendig te houden heeft iets paradoxaals: Israël moet Amalek herinneren wegens dat misdadige en laffe gedrag tegen de meest kwetsbaren, om vervolgens elke herinnering aan Amalek te niet te doen, uit te wissen, schoon te wassen. Sommigen joodse commentaren neigen ertoe om de herinnering aan Amalek uit te wissen ook te begrijpen als Amalek te vergeven en te vergeten. Betekent dat dat zelfs het ultieme kwaad vergeven kan worden?

Dat brengt ons bij de vraag wat vergeving is. Is echte vergeving mogelijk? Is vergeving altijd wenselijk? Zijn er daden die altijd onvergeeflijk blijven? Wat kan de rol zijn van de levenswijsheid, die opgeslagen ligt in de joodse en christelijke geloofstradities?

In de christelijke traditie ligt de nadruk op vergeving. In het Onze Vader is zelfs de vergeving tussen mensen voorwaarde en voorbeeld voor de vergeving van mensen door God. In geloofsgemeenschappen wordt wekelijks gebeden: vergeef ons onze schulden zoals ook wij onze schuldenaars vergeven en verlos ons van het kwaad.

Die nadruk op vergeving in de christelijke traditie heeft volgens VU-hoogleraar theologie Ruard Ganzevoort tot doel om de vicieuze cirkel van wraak en geweld te doorbreken. En ja, wraakgevoelens, de drang naar vergelding, zijn een reden dat veel conflicten zich eindeloos voortslepen. Denk aan het conflict tussen Israël en de Palestijnen. De moordpartij van de nazi's in de Tweede Wereldoorlog was één grote wraakoefening voor het verlies van WO-I en het verdrag van Versailles. 'We vergeven niet, we eisen wraak', zei Hitler. Maar ook op kleinere schaal zie je wat de hang naar wraak en vergelding doen. Denk aan de burenruzies, vechtscheidingen en familievetes. Tv-programma's als De rijdende rechter en het Familiediner scoren er hoge kijkcijfers mee. En in het proces rond Nikki Verstappen zie je de pijnlijke worsteling van een familie om hun opgekropte, niet verwerkte verdriet te verzachten door het toebrengen van lijden in de vorm van straf aan de vermeende verdachte (Jos B.), wiens schuld allerminst bewezen is.

Vergeving moet dus, maar het maakt wel uit hoe! De oproep in het Evangelie om te vergeven mag er dan ook niet toe leiden dat ernstige zaken als bijv. incest met de mantel der liefde wordt bedekt. Slachtoffers dienen altijd serieus genomen te worden.

Ook van de kant van de dader vraagt dat het nodige. Want het is de vraag of vergeving wenselijk is als de dader opzettelijk en welbewust zijn daad heeft gepleegd, wist welk lijden hieruit voort kon komen en niet tot inkeer komt. Als er geen herstel van het evenwicht heeft plaatsgevonden, de macht die de dader over het slachtoffer heeft niet is te niet gedaan, dan lijkt vergeving ongepast. Je zou kunnen zeggen dat vergeving pas gerechtvaardigd als de dader spijt heeft, vergiffenis vraagt, de schade compenseert. Je zou het een gebrek aan zelfrespect kunnen noemen als we een dader vergeven, die geen spijt heeft.

Vrede op aarde, het goede leven met goede verhoudingen tussen mensen, een goed leven van een volgende generatie, vragen om iets anders dan wraakzucht, hoe voorstelbaar die ook is. Vergeving bevrijdt ons als slachtoffers-van-welke-ondaad-ook van woede, angst en venijn. Loslaten van het verleden is een beslissing, die de weg vrij maakt naar een heden en een toekomst waarin het leed geen rol meer speelt. Maar hoe ontlastend ook voor het innerlijk: vergeving is niet vanzelfsprekend en niet gemakkelijk.

Je zou kunnen zeggen dat vergeven om empathie vraagt. Het begint ermee om het verdriet en de pijn die je als slachtoffer van een misdaad is aangedaan onder ogen te zien. Svenja Flasspöhler, een jonge Duitse filosofe vertelt over hoe ze toen ze 14 jaar was, door haar moeder is verlaten. Haar moeder liet haar gezin in de steek voor een nieuwe geliefde. Flasspöhler vertelt hoe ze – ouder geworden - de weg is op gegaan om haar moeder te vergeven. Het vraagt moed om afstand nemen van de eigen pijn en proberen begrip te krijgen voor de omstandigheden waaronder haar moeder die beslissing nam. Ze noemt vergeven dan ook een kunst. Vergeven is een innerlijk, intensief en pijnlijk proces dat begint met gerechtvaardigde woede over wat je als slachtoffer is aangedaan. Het gaan van de weg naar vergeving vraagt van het slachtoffer zoiets moeilijks als begrip te krijgen voor de situatie van de dader ondanks de ernst van daad. Op zoek gaan naar antwoorden op vragen als: Was de daad wel een vrije keuze? Wat wist de dader over het kwaad dat hij met zijn daad berokkende?

Kijken we naar de weg van Jezus. Wat kunnen we van hem leren als het gaat om vergeving? Diezelfde onwetendheid bij de daders speelt een rol bij de vergeving, die Jezus vraagt voor al die mensen die een rol spelen rond zijn executie. Als Jezus aan het kruis is gehangen en hij ziet dat hele spektakel om zich heen: de twee medegekruisigden met hun commentaar, de soldaten, die alvast zijn kleren verpatsen en het niet kunnen laten hem te pesten met zure wijn, het volk dat niet in beweging komt bij zoveel onrecht, de religieuze elite met hun cynische opmerkingen, dan klinkt uit Jezus' mond: Vader, vergeef het hun, **want ze weten niet wat ze doen**. Je zou kunnen zeggen, dat de door Jezus geconstateerde onwetendheid bij al die betrokkenen bij deze moord de weg opent naar vergeving. Een onschuldig mens wordt vermoord en de daders beseffen niet wat ze doen. Dat besef leidt bij Jezus tot compassie met dit bewusteloze zootje aan de voet van het kruis. Met zijn bede aan zijn Vader opent hij de weg van vergeving voor dit moorddadig stelletje mensen.

Maar er is nog iets.

De weg naar vergeving vraagt van het slachtoffer zoiets moeilijks om in het perspectief van de dader te treden. Dat kan ertoe leiden dat er begrip ontstaat dat de daad ontstond uit woede, frustratie, toegeven aan domheid. Gevoelens die ieder mens kent. Je wordt als het ware tot zelfreflectie aangezet. Het draait om vragen als: heb ik zelf ook niet fouten gemaakt in relatie met anderen. Heb ikzelf niet ooit liefdeloos en gedachteloos gehandeld. Ben ik zelf nooit egoïstisch en leugenachtig geweest. Je wordt teruggeleid naar de eigen ervaringen van onmacht en frustratie en de verkeerde handelingen die daaruit voortkwamen. Een ander verhaal over Jezus kan daarin helpend zijn. We hebben het net gehoord. Het verhaal van de vrouw die wordt aangeklaagd voor overspel. Zelf ook een vrome jood met kennis van de Thora en van wat deugt en niet deugt in de menselijke verhoudingen is zijn antwoord verrassend en helpend: 'wie van jullie zonder zonde is, laat die als eerste een steen naar haar werpen'. En dan schrijft hij tot tweemaal toe met zijn vinger op de grond, in het stof, in het zand. Alsof hij een nieuw ontwerp maakt voor menselijk samenleven niet gestoeld op wraak en veroordeling, maar op het besef, dat niemand zonder zonde is en dat van iedereen gevraagd wordt niet meer te zondigen. Zich bewust te zijn van het kwaad, waarmee je elkaars leven kapot maakt.

Tot slot terug naar de vraag: kan het ultieme kwaad vergeven worden?

Rachel Reedijk vertelt in Tenachon hoe Simon Wiesenthal als gevangene naar een hospitaal wordt ontboden, waar een zwaargewonde SS-soldaat op sterven ligt. Hij wil zijn verhaal, over hoe hij een dorp heeft helpen uitroeien, opbiechten aan een Jood. Wiesenthal is vervuld van walging, weigert en loopt weg, maar blijft zijn leven lang gekweld door de vraag of hij deze man vergeving had moeten schenken toen hij daarom vroeg.

Het is zeker niet aan christenen om daarop het juiste antwoord te formuleren. In zijn boek 'Bij ons in Auschwitz' heeft Arnon Grunberg 'morele getuigenissen' van slachtoffers van de naziterreur bijeen

gebracht. Een verzameling voorbeelden van de meest extreme wreedheden. Hoe ga je verder met je leven met zulke ervaringen? Hoe staat het met vergeten en vergeven?

Rachel Reedijk vertelt in Tenachon dan over Edith Eger, die als 16-jarig joods meisje in 1944 in Auschwitz terecht kwam. Ze besloot om op 90-jarige leeftijd haar verhaal op papier te zetten. Ze werd bekend als de 'ballerina van Auschwitz', omdat ze door Josef Mengele, de beruchte Engel des Doods werd geselecteerd om voor hem te dansen. Ze kon dat opbrengen door te dissociëren, in gedachten voor zichzelf een balletzaal te visualiseren.

Wetend dat haar ouders vermoord zijn, zegt Edith over een van de kampbeulen: 'hij is er erger aan toe dan ik'. Ze bedoelt dat ze innerlijk vrij is gebleven. Edith Eger heeft Auschwitz op het nippertje overleefd. Ze ligt op een stapel lijken, maar slaagt er nog in de ogen op te slaan. Dat ziet een Amerikaanse soldaat. Terug in Hongarije trouwt ze en emigreert met haar man naar Amerika en gaat psychologie studeren. Langzaam verkennend wat ze aankan, maar vastbesloten gaat Eger de confrontatie aan met haar trauma. Ze kiest ervoor om uit haar slachtofferrol te stappen, en de regie over haar leven op te eisen. Dat is vergeving in de dubbele betekenis: onder ogen zien dat je een slachtoffer bent en je innerlijk bevrijden van de dader. Dat wordt het leidend principe in haar werk als psychotherapeut. Het wereldbeeld van Edith Eger kent geen hiërarchie van leed. Voor haar telt elk lijden van ieder mens.

Je leven zo weer oppakken na dit onvoorstelbare kwaad zou je een helende vorm van vergelding kunnen noemen. Een moreel juiste 'wraak' (tussen aanhalingstekens!) aan de beulen die Israël en het jodendom wilden wegvagen, door als jood het leven te genieten in het aangezicht van de Allerhoogste en het licht van de Thora te verspreiden tegen alle kwaad in.

Zij het ons tot zegen!

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden
www.ekklesialeiden.nl
info@ekklesialeiden.nl